

**ARAP EDEBİYATINDA TÜRKÇE YAZAN BİR ŞAİR:
EMİR MENCEK PAŞA EL-YUSÛFÎ¹**

Recai KIZILTUNÇ²

ÖZET

Emir Mencek, 1007/1598'de Şam'da varlık içinde doğmuş, iyi bir eğitim almıştır. Küçük yaşlardan itibaren şiir yazmaya başlamıştır. Babasının ölümü, sanat hayatını olumsuz etkilemiştir. Anadolu'ya gelmiş; umduğunu bulamayınca tekrar Şam'a dönüp, hayatının sonuna kadar burada yaşamıştır. Arapça *Divan* ve *Mecmuatü Mencek Paşa* olmak üzere iki eseri vardır. Türkçe şiirleri yanında, Türkçe unsurların kullanıldığı Arapça şiirleri de vardır. Türkçe şiirlerinin sayısı bilinmemektedir. Günümüze kadar ancak "görünür" redifli şiiri ulaşabilmiştir. Beş beyitten oluşan bu şiir, Fuzûlî'nin aynı redifli şiirine nazire olarak yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Emir Mencek, Dimaşkî, Divan, Fuzûlî.

ABSTRACT

Emir Mencek, 1007/1598 'presence in Damascus was born and are very well trained. From an early age began to write poetry. His father's death, has a negative impact on the lives of his art. He had arrived in Anatolia, but couldn't find hope again returned to Damascus and lived there until the end of his life. There are two works; Arabic Divan and Mecmuatü Mencek Pasha. Turkish elements are used in addition to Turkish poetry in Arabic poetry. The number of Turkish poetry is not known. To date, however, "appears" could reach his poem. This poem to consist of five verse has written as reply to Fuzûlî's the same verse poem.

Key Words: Emir Mencek, Dimaşkî, Divan, Fuzûlî.

1 Bu makale, 13-15 Kasım tarihleri arasında yapılan Uluslar arası Zeki Velidi Togan ve Türk Kültürü BilgiŞöleni'nde sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

2 Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi (recai-k@hotmail.com).

Giriş

Türkler, tarih boyu kurdukları bütün devletlerinde teb'ası olan topluluklara karşı hiçbir zaman sömürgeci bir zihniyetle yaklaşmamış; bilakis din, dil ve vicdan hürriyeti konusunda engin bir hoşgörü sergilemişlerdir. Türkçedeki söz varlığına göz atıldığında, başta Arapça ve Farsça olmak üzere çeşitli dillere mensup kelime, terkip vb özelliklerin çokluğu dikkati çeker. Yine dil yoluyla gündelik hayatımıza kadar giren kültürel unsurlar da bu hoşgörü politikasının sonucudur. Özellikle İslam dinine karşı duyulan derin sevgi ve bağlılık, Müslüman ahaliye karşı güdülen ümmetçi yaklaşım, Türk kültürünü etkileyen değil; etkilenen bir duruma getirmiştir. Dolayısıyla Kur'an dili olan Arapça, bütün Türk devletlerinde, çoğu zaman dış yazışmalarda resmi dil, bilim dili; hatta edebi dil olmuştur. Karahanlılar ile başlayan bu yeni iklim içerisinde Türkçe, Anadolu beylikleri dönemine kadar, sadece halkın konuştuğu bir dil düzeyinde olup, bu tarihten itibaren yazı dili veya kültürel dil kimliğini kazanmaya başlamıştır. Osmanlı devletinde ise Divan edebiyatı ekseninde Arapça, Farsça ve Türkçenin bir sentezi olarak, "Osmanlıca" adı verilen bir yazı dili doğmuştur ki bu yazı dili yine ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça unsurlarla donatılmıştır. Başlangıçta, Arap ve Fars kaynaklarından beslenen Klasik Türk edebiyatı, gelişmesini sağlıklı bir biçimde tamamladıktan sonra XVI. yüzyıldan başlamak üzere, yavaş yavaş kendine özgü yapısını ve ruhunu ortaya koymaya başlamıştır. Hatta Türk halk edebiyatı mahsulü olan "Mani"nin, aruzla yazılmış şekli olan "Tuyug"u, klasik şiire hediye etmek; asırlardır değişmeden gelen mazmunların, motiflerin anlamını genişletmek, yeni kavramlar ve mefhumlar kazandırmak suretiyle, geleneksel yapıdaki Divan edebiyatının, dinamik kalmasını sağlamıştır. Sonuç itibariyle de Arap-Fars-Türk şeklindeki etkileşim seyrini, tersine çevirmiştir. Telif, tercüme ve nazirelerle başlayan Türk edebiyatının Divan edebiyatı serüveni, örnek alınacak bir edebiyat konumuna yükselmiş; bu bağlamda Türk klasik şairlerinin şiirlerine tahmis ve nazireler kaleme alınmıştır. Bunun somut örneklerinden biri de XVII. yüzyılda yaşamış Klasik Arap edebiyatı şairi, Emir Mencek Paşa el- Yusûfi'dir.

1. Hayatı

Emir Mencek ya da Mencek Paşa olarak bilinen şairin asıl adı, Emir Mencek b. Muhammed b. Mencek b. Ebubekir b. Abdülkadir b. İbrahim b. Muhammed b. Mencek el-Kebirî el- Yusûfi el-Şerkesî el-Dimaşkî'dir. Aristokrat bir ailenin çocuğu olarak, 1007/1598'de Şam'da varlık içinde doğmuş, sarayda yetişmiş ve devrin tanınmış âlimlerinden, çeşitli konularda dersler alarak çok iyi bir şekilde yetişmiştir.

Aslen “Çerkez” olan Emir Mencek’in dedesi, Memluk Sultanı Nasır Muhammed b. Kalavun’un hizmetinde bulunmuş; Şam’da vezirlik ve naiblik (vekillik) yapmış olan Emir Seyfeddin Mencek b. Abdullah el-Kebir el- Yusûfî [714/1314-776/1375]’dir. Kudretli bir devlet adamı olan Emir Seyfeddin, imarete çok önem vermiş; başta Şam ve Kahire olmak üzere birçok yerde camiler ve imarethaneler inşa ettirmiştir.

Mencek Paşa’nın babası Emir Muhammed b. Mencek [Ö. 1032/1623] (Ömer Musa Paşa: 1985-1986, 44) “Mencek” ailesinin ünlü bir ferdidir. “Dâhi” denilebilecek keskin bir zekâ ve yönetme kabiliyetine sahip olan Emir Muhammed b. Mencek, halkına karşı katı tutumu ve acımasızlığıyla nam salmıştır. Diğer yandan lüks ve debdebeye düşkün olan Emir Muhammed b. Mencek, şair ve ediplere karşı cömertliği ve onları korumasıyla da bilinir. Buna mukabil olarak da şairler tarafından çokça övgüye mazhar olmuştur. Aynı zamanda bir şair olan Muhibbî [Ö. 1097/1686] (Sabbah: 1983, 377-380), Emir Muhammed b. Mencek’ten bahsederken, onu zeki, asil, heybetli, cömert, kibirli, sivri dilli; olaylar karşısında gerçekçi ve acımasız olduğunu belirterek, şöyle devam eder: “Rivayete göre onun eziyeti, ihsanından önde gelir; elinden ve dilinden kurtulan azdır.” Bu tutum, daha sonra, şair Emir Mencek’in hayatını olumsuz yönde etkileyecektir. Konuyla ilgili olarak oğlu Emir Mencek Paşa, babasının yaptıklarını anlatırken, insafli bir şekilde Muhibbî’nin söylediklerini onaylar. Bir şiirinde bu durumu şöyle özetler:

أساء كبارنا في الناس حتى جرى هذا الإساءة على الصغار
لقد شرب الأوائل كأس خمر غدت منها الأواحر في خمار

“Büyüklerimizin halka yaptıkları kötü şeyler; küçüklere tesir etti; öncekiler bir kadeh şarap içtiler, sonra gelenler bu kadehte sarhoş oldular” (Ömer Musa Paşa: 1985-1986, 45)

Sarayda lüks ve sefahat içinde büyümüş, devrin ünlü bilim adamlarından dersler alarak, iyi bir eğitim almış olan Emir Mencek, sanata; özellikle de şiir ve edebiyata ilgili yetişmiştir. Bu ilgisini, babasının ölümüne kadar geçen sürede yazmış olduğu güzel şiirlerle süslemiştir. Şair, Divan’da konuyla ilgili olarak şu beyitlere yer verir:

نشأت مهدي رفيع الذرا وحولي الظنبا وسود الشرى

“Beşğimde, büyük olarak yetiştirildim; ceylanlar ve vahşi aslanlar arasında büyütüldüm.”

ونادمت كل سخي الوجو ديطعم نيرانه العنبرا

“Ambere taş yediren cömertlerin sohbetinde bulundum.”

ووالدي الشهيم فحل الرجا لوجدي الأمير أمير الورى

“Babam, yardımsever ve uluların ulusu; dedem, insanlığın emiridir.”

وإن بم الضيف أحياءنا بد لنا له الروح قبل القرى

“Bize bir misafır geldiğinde ona, ziyafetten önce ruhumuzu takdim ederiz.” (Nebhan 1301/1884: 68)

Şair Emir Mencek, Şeyhülislam Abdurahman b. El-Hüsam’a yazdığı methiyenin “Fahriye”sinde, kendisinin yetişmesiyle ilgili olarak şu beyitleri söyler:

على أن قومي الجمكن قد بنت عزائمهم فوق الثريا مكاننا
وكم شهدت أعداي في بأني نشأت مهدي للمعالي مناغى

“Kavmim Menceklerin azmi, Süreyya’ya ulaştı; düşmanlarım, benim büyük işler için yetiştirildiğime şahittirler.” (Nebhan 1301/1884: 19).

Emir Mencek’in hayatı, babasının ölümünden sonra tamamen değişir; dedesinden ve babasından kalan bütün servetini, savurganlıkla kısa zamanda bitirir; hatta maddi olarak, yardım alacak düzeye gelir. O zamana kadar eğlence olarak yazdığı şiirlerini artık kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamak için yazmaya başlar. Bununla da idare edemeyince dostlarından yardım ister; ancak istediği ve beklediği desteği bulamaz. Bu durum, şairde büyük bir hayal kırıklığı meydana

getirir. Daha sonra aldığı davet üzerine Anadolu'ya gelir. İstanbul'da bulunduğu süre zarfında, devrin Osmanlı sultanı I. İbrahim'e bir methiye yazar; ancak Sultan'dan da beklediği yardımı alamaz. Böylelikle Anadolu'da kaldığı iki yıllık zaman, şair için ikinci bir hayal kırıklığı olur. Zira umduğu ilgiyi ne kendisini buraya davet edenlerden ne de methettiği Sultan İbrahim'den görür. Bunun üzerine Şam'a; akrabalarının yanına döner ve bu yolculuğunun pişmanlığını ölene kadar içinden atamaz (Toprak: 1999, 151-152). Hayatının geriye kalan kısmında da maddi sıkıntılardan bir türlü kurtulamaz. Mağrur bir kişiliğe sahip olan şair için, insanlardan yardım istemek de onur kırıcıdır. Konuyla ilgili olarak, Allah'tan başkasından istememe ve yine O'ndan başkasına el açmama yönünde yazdığı şiirleriyle kendi iç dünyasını ve rencide olan kişiliğini onarmaya çalışmıştır;

احمق السعى كنت بل احمق الرا
ى اذ سرت مجدا والركب فى اقلاق

“Kafîle sefere karar veremezken benim kesin bir tavırla yola çıkmam ahmakça bir çaba, hatta ahmakça bir düşünceydi.”

جبت كل البلاد احسب ان ال
حظ شئى بباع فى الاسواق

“Talihin, pazarlarda satılan bir şey olduğunu sanarak bütün diyarları dolaştım.”

غبرت فى وجوه سعى اللالى
ورمت بدر طالعى بالمحاق

“Geceler (felek), çabalarımın yüzünü kara çıkardı. Talihimin dolunayını da ay tutulmasına çevirdi.” (Toprak: 1999, 156)

diyerek büyük ıstıraplar çektiğini, aynı zamanda da yaşadığı olaylardan dersler çıkardığını ifade etmektedir.

Emir Mencek'in aristokrat döneminde farkına varamadığı hayatın bu yüzü, şairi zühd ve takva yoluna sevk eder. Bu acı tecrübelerin ardından şair, hiç o güne kadar denemediği dini ve tasavvufi içerikli şiirler yazmaya başlar. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'e bir de Na't-ı Şerif'i vardır. Hastalıklı, acı ve ıstıraplı yılların ardından yorgun ve bitkin düşen şair, 1080/1669'da Şam'da; akrabalarının yanında vefat eder ve atalarının yaptırdığı Mencek Camisi avlusuna defnedilir.

2. Edebi Kişiliği

Çağdaşları, Emir Mencek'in zekiliği ve cömertliği olmak üzere, iki önemli özelliğinde hemfikirdirler. Allah vergisi zekâsını, iyi bir eğitim süreciyle tamamlamış olan şair, babasından devraldığı mirasın gereği olan cömertliğini de hakkıyla yerine getirerek, malının büyük bir kısmını etrafındaki insanlara dağıtmış; hatta savurganlık derecesindeki bu cömertliğinin ceremesini, büyük maddi sıkıntılar yaşayarak çekmiştir.

Muhibbî, Emir Mencek'in soyu gibi başka bir soy olmadığını, örüklerinin yıldızları bağladığını, onda bilinen ve bilinmeyenin aynı olduğunu; her şeye vakıf biri olarak, faziletinden kimsenin şüphesi olmadığını ve büyük bir kemale sahip olduğunu belirtir (Muhibbî: 1964, 409). Hafecî [Ö. 1069/1658-9], Emir Mencek'in aslen Çerkez olmakla birlikte, doğumdan itibaren her yönüyle "Şamlı"lığını vurguladıktan sonra zeki bir edip olduğunu aktarır (Abdülfettah Muhammed el-Hulû: H.1386, 232). Muhibbî'ye göre Emir Mencek, doğuştan edebiyata yatkın biridir; daha küçük yaşlardan itibaren şiir ve edebiyat meclislerinde bulunarak, sanata duyduğu ilgi ve aşinalığını göstermiştir. Ayrıca devamlı âlimlerle birlikte olması, onlardan istifade ederek yetişmesi nedeniyle de araştırma ve okumayı seven biridir.

Şair Emir Mencek Şeyh Abdurahman el-İmâdu, El-Şihâb Ahmed el Vefâyu, Ebû'l-Abbas el-Makarrû gibi âlimlerden hadis ve diğer konularda ilimler tahsil etmiş (Muhibbî: 1964, 410); Ahmed b. Şahin'den de edebiyat dersleri almıştır. Hafeci, Emir Mencek ile olan dostluğundan bahsederken, "Gençliğin iplikleri, ihtiyar bir el ile örüldü." (Abdülfettah Muhammed el-Hulû: H.1386, 133): diyerek onun, gençliğinde bile olgun bir kişiliğe sahip olduğunu vurgular.

Emir Mencek'in babasının ölümü, şairin hem sosyal hem de edebi hayatında önemli bir dönüm noktasıdır. Zira sosyal hayatında meydana gelen maddi olanaksızlıklar, dost ve arkadaşlarından gördüğü duyarsızlık ve vefasızlıklar; buna bağlı olarak yaşadığı yıkım ve hayal kırıklıkları, şairin ruhunda silinmez izler bırakmış; bu durum, şairin dünya görüşünü ve sanat anlayışını değiştirmiştir.

3. Sanatı ve Şiirlerinin Konusu

Emir Mencek Divanı'nın konuları, genel olarak şairin yaşadığı dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik hayatı ile fakirlik-zenginlik tasvirleri ve müreffeh hayatın güzellikleri üzerinedir. Görüldüğü üzere şair, şiirlerinde bireysel konular yanında, sosyal ve dini temalara da değinmiştir. Bu konulardan aşk, şarap, eğlence şiirlerini birinci döneminde; sosyal ve dini içerikli şiirlerini de ikinci döneminde

yazmıştır. Bu konuları, şu başlıklar altında toplamak mümkündür: 1) Methiyeler 2) Fahriyeler 3) Gazeller (aşk şiirleri) 4) Şarap 5) Rumıyyât 6) Tabiat 7) Duygusal şiirler 8) Diğer konular (Zühd, rubai, kıt'a ve tarih).

Şair, sanatını büyük bir kısmını, bireysel konulara ayırmasına rağmen aşk ve övgü şiirleri çok kısadır. Bunun sebebinin kendisi, “Âşık olduklarım, kölem; övdüklerim ise benden yüce değildirler” (Nebhan: 1884, 100) şeklinde açıklar.

Emir Mencek'in methiyeleri, özel ve genel olmak üzere iki kısımdır. Özel methiyelerinde, Sultan İbrahim gibi çok sevdiği kişileri; genel methiyelerinde ise ikinci dereceden olan kişileri övmüştür (Ömer Musa Paşa: 1986,). Sultan İbrahim dışında methettiği kişiler arasında Bahayi Efendi, Müftiyyü'l-A'zâm Es'ad Efendi, Yahya Efendi, Şeyh Yusûf el-Fethî, Hüsâm-zâde Abdurrahman Efendi, Kara-zâde Mahmud Efendi, Şaban Efendi, Şam Kadısı Mustafa Efendi, Ebu's-su'ud Efendi, Ömer-zâde Ahmed Efendi, El-Şehir Abdüllatif Efendi, Katip-zâde Mahmud Efendi, İmam el-Sultân Yusûf el-Fethî, Şam Müftüsü Abdurrahman el-İmâdî, Şeyhülislam el-Şeyh Ahmed el-Mukarrî, Fazlullah Efendi el-Muhibbî, Muhammed Efendi gibi devrin önde gelen devlet adamı, ilim adamları, şeyhülislam, müftü, kadı, şeyh vb. din adamlarıdır.

Şairliğinin ilk yıllarında bohem bir hayat sürdüren Emir Mencek, bu döneminde herhangi bir naat kaleme almamışken, babasının ölümünden sonra bu tavrını değiştirmiş ve Divan'da yer alan ilk kasidede, Hz. Peygamber'i methetmiştir. Ayrıca muhammes, kıt'a ve rûmiyyelerinin ikisinde, yine Hz. Peygamber'e övgü vardır (Nebhan: 1301/1884, 139; Sabbah: 1983, 420).

Emir Mencek için “Fahriye şairi” denilebilir; zira büyük ve ünlü bir aileden olduğu için çok sayıda fahriye yazmıştır. Gazellerinin temel konusu ise aşktır. Öyle ki methiyelerinde, aşka ayırdığı kısım, methedilen kişiden daha çok yer kaplar.

Şiir konuları içerisinde en dikkat çekici olanlardan biri de şaraptır. Şair, şarabı çok vafeder. Aynı şekilde, saki şiirleri de bir hayli yer tutar. Şarap ve saki şiirlerinde, sakiye olan ilgisini, “Saki” ve “Sakiye” şeklinde, cinsel bir yaklaşımla, benzerlerinden farklı bir anlayışta sergiler.

Divan'daki şiirleri dikkate alındığında, şekil olarak geleneksel olmasına karşın, anlam bakımından yenidir. Özellikle mazmunların bilinen anlamlarına, yenilerini katarak şiirine anlam zenginliği kazandırmıştır. Muhibbî, Emir Mencek'in şiirleri konusunda, “Onun şiirleri, tek bir üslupta; aynı letafet ve incelik üzerinedir.” (Muhibbî: 1964, 413) der.

Edebi sanat olarak en çok istiare yoluyla teşbihlerde bulunmuştur.

4. Eserleri

Şair Emir Mencek'in, Divanü'l-Emir Mencek Paşa ve Mecmuatü Mencek Paşa olmak üzere iki eseri bulunmaktadır.

Emir Mencek Divanı'nın iki yazma nüshası, Huart, 327 ve Brockelmann 2: 356 (277) S 2: 386'dadır. Bu eserin tıpkıbasımı, Sultan II. Abdülhamid döneminde, Şam valisi Ahmed Hamdi Paşa döneminde, Abdülkadir bin Ömer Nebhan tarafından tashihi yapılarak, H. 1301/1884'te, Şam Hafniye Matbaasında basılmıştır. Bu Divan'da methiye, mersiye ve musammatlardan (bir adet tahmis) oluşan 446 şiire ait toplam, 2753 beyit vardır.

Şair, hayatının ilk dönemini lüks ve sefahat içerisinde; ikinci dönemini de hastalıklarla boğuşarak geçirdiğinden olsa gerek, hayattayken şiirlerini bir araya getirememiştir. Divan'ı, ölümünden sonra Şeyhülislam Abdurahman b. Hüsam (Hüsamzâde)'in emriyle, Muhibbî'nin babası, Fazlullah b. Muhibbillah b. Muhammed el-Muhibbî tarafından tertip edilmiştir. Divan'ın dibacesinde, Emir Mencek'ten, "Hem kılıçta hem de kalemde faziletli" olduğu belirtilir (Ömer Musa Paşa: 1986, 53).

Divan'ın tertibi a) Methiyeler, b) Gazeller, c) Rumiyyât ve d) Kıt'alar olmak üzere dört başlık altında toplanmıştır (Ömer Musa Paşa: 1986, 52). Ancak Divan'a tüm şiirleri alınamamıştır. Şairin, Divan dışında kalan bazı şiirleri de Reyhânetü'l-Elbâ, Nefhatü'r-Reyhâne ve Hülâsâtü'l-Eser adlı eserlerde bulunmaktadır. El-Ziriklî, Emir Mencek Divanı'nın iki el yazma nüshası bulunduğunu; ancak bu iki nüshanın birbirinden farklı olduğundan bahseder (el-Ziriklî: H. 1373, 224).

Şairin bir diğer eseri de Mecmu'atü Mencekpaşa'dır. Bu eserin isminden başka, hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.

5. Türkçe Şiirleri

Konunun başında ifade edildiği üzere Emir Mencek, Çerkez kökenli olmasına rağmen doğumdan itibaren geçirdiği evreler, Arap kültürü içerisindeydi. Diğer yandan atalarının da aynı toprak ve toplum için yaptıkları dikkate alındığında, Emir Mencek, her yönüyle bir Arap edebiyatı şairi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Türkçe şiir yazmasında ya da Türk edebiyatına olan ilgisinde, Çerkez olmasının etkisi düşünülse de asıl etken, genel olarak, XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik gücüne paralel olarak kültürel yönden ulaştığı düzeydir. Ayrıca diğer Müslüman-Türk devletlerinde olmayan Halifelik gibi bir siyasi gücün de merkezi, İstanbul olmuştur; İslam'ın sembolü sayılan Halifelik

makamının ve Kutsal Emanetlerin İstanbul'a taşınmasından sonra bütün dünya Müslümanlarının başkenti, İstanbul; Halife'si ise Osmanlı padişahları olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı coğrafyasında İslam ümmetçiliğinin kuvvetlenmesi, Arap şiirinde Türkçe ve Türk unsurlarının işlenmesinde zemin hazırlamıştır. Bu etkileşimin izleri Mahmud Sâmî el-Bârûdî [1839-1905], İsmail Sabrî [1854-1923], Ahmed Şevkî [1869-1932], Hâfız İbrahim [1872-1932] gibi şairlerin başını çektiği Arap Neo-klasik dönemine kadar da devam etmiştir (nüveforum.net, 31.10.2010). Osmanlı Devleti'nin en kudretli döneminde yaşamış olan şair Emir Mencek'i Türkçe şiir yazmaya iten sebeplerden biri de her yönden, döneminin en kudretli imparatorluğunu yöneten Osmanlı sarayı nezdinde, hoş bir intiba bırakma eğilimi olabilir. Diğer yandan, kültürel hayatın en önemli unsuru olan edebiyat ve özellikle Türk Klasik şiirinin, geleneksel Divan şiiri içerisinde kendine özgü bir yer edinmiş olması gerçeği de göz ardı edilmemelidir.

Emir Mencek'in eserlerindeki Türkçe unsurlar, farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bu unsurlardan biri, Türk edebiyatına ait terimlerdir. Şair, Arapça şiirlerinde zaman zaman Türk edebiyatından aldığı bu terimleri kullanmıştır;

الموت أطب ماحتنى	إن شطت الداروطال الحجاب
لا تدخل النارأمرالھوى	إذلابرى الجنة أهل العذاب

“Ömrü uzun olanın en güzel meyvesi, ölümdür. Aşk sultanı cehenneme girmez; azap ehli de cenneti görmez.” (Nebhan: H. 1301/1884, 132).

Şairin şiirlerinde var olan Türk unsurlarından biri de yer adlarıdır;

ألقى فؤادي في أوار	قمر سراه من اسكدار
--------------------	--------------------

“Avari'de bir mâh, bir gece vakti Üsküdar'dan yüreğimi yürüttü (beni âşık etti)” (Nebhan 1301/1884: 86).

Türk dilini ve Türk edebiyatını yakından takip eden Emir Mencek bu ilgisini, Türk şairlerden yaptığı çevirilerle de göstermiştir. Bu anlamda, XVII. yy şairi İsmetî'nin (İpekten 1974: 111-112), *mefûlû fâilâtü mefâülü fâilün* vezinli gazelinin matla beytini Arapçaya çevirmiştir;

Bâzûy-ı ba«t eger pür ederse kemânımı

İster verây-ı câfa ...osunlar nişânımı (Ömer Musa Paşa: 1985-1986, 98)

Emir Mencek, Türk dili ve edebiyatından sadece alıntı ve çeviriler yapmayıp, bizzat Türkçeyle şiirler de kaleme almıştır. Ancak bu şiirlerin sayısı konusunda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Daha önce belirtildiği üzere şair, hayattayken şiirlerini bir araya toplama girişiminde bulunmamış; ölümünden sonra başkaları tarafından toplanıp, Divan haline getirilmiştir. Ayrıca sonradan oluşturulan şairin bu Divan'ı, bütün şiirleri ihtiva etmemekle birlikte, Dibace'de herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Diğer taraftan, mevcut şiirden yola çıkarak şairin, başka Türkçe şiirlerinin olacağı, kuvvetle muhtemeldir. Zira şiirde kullanılan dil, XVII. yüzyılda klasik şiirde kullanılan Türkçedir. Ancak elimizdeki şiirden hareketle, Emir Mencek'in şiirde kullandığı Türkçenin, sanatsal yönden zayıf olmasına rağmen, Arap edebiyatından doğmuş aruz vezniyle, Arap kültürüyle yetişmiş birinin Türk diliyle şiir yazması; Türk klasik şiirinin, özellikle de Fuzulî'nin İslam ve klasik şiir coğrafyasındaki yeri ve önemini göstermesi bakımından dikkate şayandır. Emir Mencek'in elimizdeki yegâne Türkçe şiiri, nazire niteliği taşımaktadır.

6. Nazire

Arapça "nazara" kökünden türemiş olan nazirenin kelime anlamı, "Bir şeye benzemek üzere yapılan şey, örnek, misal, karşılık", "Başka bir nesneye müşabih ve mümasil olan nesne", "Bir davranış, söz vb.ne karşılık olarak yapılan davranış, söz", "Karşılık olarak, benzetilerek yapılan davranış, söz" (Köksal: 2006, 13), "Örnek, karşılık; bir şairin manzum bir eserine –çok zaman gazeline- başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiye de olmak üzere yapılan benzer." (Develli-oglu: 1992, 973) şeklinde tarif edilmiştir.

Nazirenin terim anlamı ise: "Bir şairin şiirine başka bir şairce aynı ölçü uyak ve redifte yazılan benzerine denir." (Dilçin: 2000, 269), "Karşılık, müsabaka yolu şiir karşılığı.", "Bir şairin şiirine müşâbih olmak kastıyla nazm ve tertip olunan şiir", "Bir şairini şiirine aynı vezin ve kafiye de söylenen manzume", "Bir şairin bir şiirini taklîden söylenen şiir", "Bir şairin şiirine benzemek üzere tertip olunan şiir". Kısaca hem biçimce hem de içerik olarak başka bir şiire benzetilerek yazılmış şiir (Köksal: 2006, 13-14), "Benzer. Edebiyatta bir şiirin –genellikle gazel- başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiye ile yazılmış benzerlerine denir. Nazire yazmaya tanzir; bu tür şiirlerin derlendiği kitaplara da nazire mecmuası denir." (Pala:1989, 385).

Nazire yazmak ya da terimsel olarak tanzir etmek, o şaire karşı duyulan derin saygının ve beğenin bir ifadesidir. Klasik şiirde, büyük bir ilgiyle kullanılan bu

gelenekle ilgili nazire mecmuaları bile tertip edilmiştir.

Nazire, düz bir mantıkla ünlü bir şiirin taklidi değil; “en etkin şiir öğrenim yöntemidir” (Kurnaz: 2007, 32). Bir başka ifadeyle, teorik açıdan şiir sanatını öğrenen sanatkar, değerli bir şairin şiirini taklit ve nazire yoluyla şiir yazma becerisini geliştirir. Yani bir çeşit “şiir meşkidir.” (Kurnaz: 2007, 32). Ancak nazirenin, asıl şiirin birebir taklidi olmamasına ve en az onun kadar güzel olmasına özen gösterilir (Dilçin: 2000, 269). Hatta E. J. W. Gibb tarafından nazirenin, asıl şiiri geçmek amacıyla yazıldığı da öne sürülür (Köksal: 2006, 15).

7. İki Şiirin Mukayesesi

Fuzulî, Hadîkatü’s-e’edâ eserinin önsözünde;

Ey feyz-i reşân-ı Arab ü Türk ü Acem

Kıldun Arab’ı efsâh-ı ehl-i âlem

İtdün fusehâ-yı Acem’i Isî-dem

Men Türk-zebândan iltifat eyleme kem

(Ey Arab’a, Türk’e ve Acem’e feyz bağışlayan Tanrı! Sen Arab’ı dünya halkının en düzgünü ve güzel konuşan milleti yaptın. Acem fasihlerinin sözünü, İsa nefesi gibi etkili kıldın. Dili Türkçe olan ben (Fuzulî)den yüz çevirme!)

şeklinde bir niyazda bulunmuş ve bu niyaz kabul olmuş ki şair, klasik şiirin yaşatıldığı bütün coğrafyalarda, herkes tarafından söz ustası olarak kabul edilmiş; zaman içerisinde hem Türk hem Acem hem de Emir Mencek’te olduğu gibi Arap şairleri tarafından onun şiirlerine nazireler düzenlenmiştir. Emir Mencek’in hayat hikâyesinden de anlaşılacağı üzere özellikle gençlik yıllarında dağınık ve derbeder ve bohem bir hayat sürmüş; hiç bir konuda gerekli önem ve hassasiyeti gösterememiştir. Ancak hayatının önemli bir kısmını teşkil eden sanat hayatının özellikle ikinci devresinde önemsemekten öte, kendisine büyük bir hayranlık duyduğu anlaşılan kişilerin başında, Fuzulî’nin geldiği söylenebilir. Emir Mencek, Fuzulî’ye olan bu derin saygısını bir nazirede ifade etmiştir;

Emir Mencek el-Yûsûfî’nin “görünür” redifli gazeli:

Bâğ-ı hüsnüñ kuluña cennet-i a’lâ görünür

Serv-kaddüñ salın[ın]ca aña Tûbâ görünür

Bendeñe lâzım olan hüsn-i cemâlüñ görmek

Seni gördükde ‘azizim baña dünyâ görünür

Zerre-i lütfuna mazhar rûşen erbâb-ı şakâ[şifâ]
 Rahmete gark oluben ni'met-i 'ukbâ görünür
 Şey'-i vâhid görünür ehl-i dile zevk-i vefâ
 Hanzal-i sun'-i kazâ engüre helvâ görünür
 Şekl-i ağyârı eger mahv idebilse fikrûñ
 Mencekâ ibni tab'ına eşyâ görünür (Nebhan: 1301/1884, 152)

Fuzûlî'nin "görünür" Redifli Gazeli
 Serv-i âzâd kadinle baña yeksân görünür
 Neyse ser-geşte olan baksa hırâmân görünür
 Cân görünmez deseler tende inanmam nişe kim
 Lutfdan her nice baksam tenine cân görünür
 Derim ahvâlini cânâna kılam 'arz veli
 Görebilmem özümü anda ki cânân görünür
 Ey diyen sabr kıl âh eyleme yâri göricek
 Baña düşvârdur ol ger saña âsân görünür
 Sordum ahvâlimi 'aşkında müneccimlerden
 Baktılar tâli' evine dediler kan görünür
 Ne keman-darsın ey meh ki atıp tamze okun
 Yıktığın saydda ne zahm ü ne peykân görünür
 Bir sanem zülfüne gûyâ ki veriştir gönlüm
 Ki Fuzûlînin iyen hâli perîşân görünür (Divan: 1990, 182-183)

a) Kafiye ve Redif

"..yeksân görünür, ..hırâmân görünür, ..cân görünür, ..cânân görünür, ..âsân görünür, ..kan görünür, ..peykân görünür, ..perîşân görünür" Fuzûlî'nin 7 beyitlik gazelinde bulunan altı çizili kelimelerde görüldüğü üzere, 10. mısradaki "kan" kelimesi hariç, zengin kafiye bulunmaktadır. Ancak her şiirin tek bir kafiyesi bulunacağından dolayı, şiirin tümünde, tam kafiye vardır.

Buna mukabil, Emir Mencek'in 5 beyitten oluşan şiirinin kafiye düzeni de iki ses (â) benzerliğine dayandığı için Tam kafiye söz konusudur; "..cennet-i a'lâ görünür, ..Tûbâ görünür, ..dünyâ görünür,.. 'ukbâ görünür, ..helvâ görünür, ..eşyâ görünür".

b) Vezin

Her iki şiir de Remel bahrinin Feilâtün(fâilâtün), feilâtün, feilâtün, feilün(fa'lün) kalıbıyla yazılmıştır. Ancak Emir Mencek'in şiirinde, aruz hataları dışında dizgiden kaynaklanan hatalar da çoktur. Elimizde, el yazma ya da matbu olarak başka bir nüsha bulunmadığından edisyon-kritik yapma imkânı da bulamadık. Bu olumsuzluğun sebep olduğu bir diğer sonuç ise şiirin sağlıklı bir serhinin yapılamamasıdır.

c) Ortak Kelime ve Kavramlar

“serv-i âzâd/serv-kad, lütuf/lütuf, cân, cânân/hüsn-i cemâl, hırâmân/Tubâ, yeksân/vâhid” gibi benzer ya da ortak kelime ve kelime grupları tenasüplü olarak bir aşığın umutsuz serzenişi verilmiştir. Ancak tenasüplü görünen bu kelimelere biraz daha yakından bakınca, birtakım farklar ortaya çıkmaktadır ki bu farklar, iki şairin arasındaki sanat gücünü göstermesi bakımından dikkate şayandır. Mesela, Fuzûlî'nin her kayıttan kurtulmuş servi; (Tarlan: 1998, 257) yani azat olmuş, hür “serv-i âzâd”ına mukabil Emir Mencek'in, alelade ortalıkta dolaşan, herkesin göz hapsindeki “serv-kadd”i, E. J. W. Gibb'in öne sürdüğü, nazire olan şiirin, asıl şiiri geçme fikrini geçersiz kılacak kadar zayıf ve hatalarla doludur. Zira Fuzûlî'deki anlam yoğunluğu, Emir Mencek'te yüzeysel ve sadece görünür anlamdan ibaret kılmaktadır. Ancak nazirenin asgari koşulları vezin ve kafiye ortaklığı sağlandığı için Emir Mencek'in bu şiirine, nazire demekte herhangi bir beis yoktur.

Sonuç

Türkçe kaynaklarda adına pek rastlayamadığımız Emir Mencek Paşa el-Yusûfî, Türk dilini yakından bilen ve Fuzûlî üslubunda Türkçe şiirler yazmış olan nadir Arap şairlerinden biridir. El-Hafeci'nin Reyhanetü'l-Elbâ ve Zehratü'l-Hayâ e'd-Dünyâ, Muhibbi'nin Nefhatü'r-Reyhâne ve Reşhatü Tilâ' el-Hâne ve Hülâsatü'l-Eser, Hayreddin el-Zirikli'nin, el-A'lâm, Ömer Musapaşa'nın Arabi fi'l-Edebü el-Asru'l-Memlûki ve'l-Asru'l-Osmâni gibi Arap kaynaklarında şairle ilgili bilgiler mevcuttur. Şairle ilgili bir diğer temel kaynağa Sultan II. Abdülhamid döneminde [H. 1301/1884], Abdülkadir bin Ömer Nebhan tarafından, Şam Hafniye Matbaasından çıkarılan Divanü'l-Emir Mencek Paşa'dır.

Arap kaynaklarıyla sınırlı şairin hayatı, sanatı ve eserlerinden çıkan sonuç, aristokrat bir ailede, varlık içerisinde doğup, iyi bir eğitim aldığıdır. Doğuştan şiire ve sanata meyilli olduğu ve bu yeteneğini, özellikle şairliğinin ilk döneminde çok iyi kullandığı; Arapça ile çok güzel şiirler yazdığı, bu şiirlerinde Türkçe ve

Farsça unsurları kullandığı da aynı kaynaklardan elde edilen bilgiler arasındadır. Hatta bu kadarla da kalmayıp, Türkçe şiirler kaleme aldığı da öğrenmekteyiz. Ancak şairin bohem yaşantısı yanında, babasından sonra üstlendiği muhteşem mirası iyi yönetememesi nedeniyle maddi sıkıntılara düşmesi; dolayısıyla da sanatı, nafaka endişesiyle kullanması, belki en verimli çağında onu, şiirden tamamen uzaklaştırmasa da şiire ve sanata olan ciddiyetini derinden etkilemiş; yazmış olduğu şiirlerini bile toplatmaktan aciz bırakmıştır.

Emir Mencek'in Türkçe ve Farsçaya olan ilgisi, bu dilleri ne zaman ve hangi sebepten öğrendiği konusunda da sağlıklı bir bilgi bulunmamakla birlikte babasının ölümünden sonra gelişen süreçte olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bu sebeptendir ki Arapça dışında kaleme aldığı şiirlerin adedi ve hangi dönemde yazdığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Emir Mencek'in tarihi şahsiyetinden yola çıkılarak, Türkçeye meyletmesi ve bu dille şiirler kaleme almasının birçok sebebi olabilir;

a) Osmanlı devletinin politik, ekonomik ve stratejik güç olması dolayısıyla kudretli İstanbul'a karşı iyi bir intiba bırakma kaygısı,

b) Halifelik makamının ve Kutsal Hazinelemin İstanbul'da olması,

c) Osmanlı devletindeki "Ümmetçilik" düşüncesine, İslam'a derin bağlılığı bulunan Müslüman ahalinin göstermiş olduğu sempati,

d) Klasik Türk şiirinin bulunduğu düzey ve bu şiirin oluşumunda Türk dilinin edebi dil olarak hâkimiyeti,

e) Dedelerinin Çerkez olması, gibi sebepler, ilk akla gelenlerdendir.

Telif, tercüme ve nazirelerle başlayan Türk Klasik edebiyatı Fuzûlî, Seyyid Nesimi, Bâki, Nef'i, Nedim, Nâilî, Şeyh Gâlib gibi şairler yetiştirmiş; sonuç olarak artık taklit eden değil, taklit edilen bir düzeye ulaşmıştır. Bu saatten sonra Klasik Türk edebiyatı sahası dışında da Türkçe ile aruz vezninde şiir yazmak ve büyük Türk şairlerine nazireler yazmak, ayrı bir zevk ve sanat gösterisi haline gelmiştir. Türk dili ve edebiyatına karşı oluşan bu alaka, Emir Mencek gibi şairlerle başlayıp, Neo-klasik Arap şiirine kadar da devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Abdülfettah Muhammed el-Hulû (H.1387). *Muhibbî, Nefhatü'r-Reyhâne ve Reşhatü Tilâ'el-Hâne*, Matbaatu Dârü'l-İhyâ el-Kütübü'l-Arabiyye.

Abdülfettah Muhammed el-Hulû (H.1386). *El-Hafecî (Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer el Hafeci), Reyhanetü'l-Elbâ ve Zehratü'l-Hayâ e'd-Dünyâ*, Matbaatu İsa el-Bâbü'l-Halebî.

Abdülkadir bin Ömer Nebhan (1301/1884). *Divanü'l-Emir Mencek Paşa*, Şam, Hafniyye Matbaası.

Devellioğlu, Ferit (1992). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, Aydın Kitabevi.

Dilçin, Cem (2000). “Nazire”, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara, Türk Dil Kurumu, 269-273. sayfalar.

Hayreddin el-Zirikli (1373/1954). *el-A'lâm*, C. 8, Kahire, Matbaatu Kustasus.

İpekten, Haluk (1974). *İsmeti Divanı (edisyon-kritik)*, Ankara, Baylan Matbaası.

İpekten, Haluk (1997). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul, Dergah.

K. Akyüz-S. Beken-S. Yüksel-M. Cunbur (1990); *Fuzûlî Divanı*, Ankara, Akçağ Yayınları, 444 sayfa.

Köksal, Fatih (2006). Sana Benzer Güzel Olmaz-Türk Şiirinde Nazire, Ankara, Akçağ, 183 sayfa.

Kurnaz, Cemal (2007). *Osmanlı Şair Okulu*, Ankara, Birleşik Yayınevi, 125 sayfa.

Muhammed Emin b. Fazlullah el-Muhibbi (1964). *Hülâsatü'l-Eserfi-A'yânü'l-karn el-Hadi Aşer*, Kahire, Vehbiyye Yayınevi.

Ömer Musa Paşa (1986); “Mencekpaşa el-Yûsûfi”, *el-Edebü'l Arabi fi-Asru'l-Memlûki ve'l-Asru'l-Osmâni*, C. II, Şam, Matbaatü Camiat el-Dimaşk, 43-79. sayfalar.

Pala, İskender (1989). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, C. I-II, Ankara, Akçağ.

Sabbah, Leyla (1983). *Muhammed Emin b. Fadlullah el-Muhibbi, Hülâsatü'l-Eser*, C. 4, Şam, Suriye Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tarlan, Ali Nihat (1998). *Fuzuli Divanı Şerhi*, Ankara, Akçağ, 720 sayfa.

Toprak, M. Faruk (1999). “*Arap Şiirinde Rûmiyyât*”, *DTCF Dergisi*, XXXIX/1-2, 131-158.

Yücel, Mehmet, *Mısırlı Neo-klasik Şairleri*, nüveforum.net (31.10.2010).